

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/320686090>

Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic ANNE ARKETİPİ EKSENİNDE UYGUR DESTANLARI

Article in Turkish Studies · March 2017

CITATION
1

READS
21

2 authors, including:

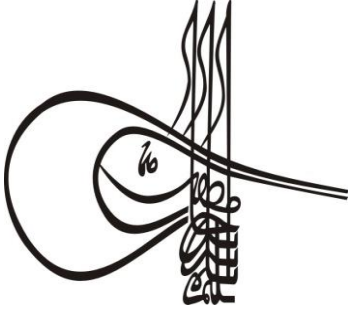

Serdar Gürçay

Istanbul Aydın University

9 PUBLICATIONS 1 CITATION

SEE PROFILE

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/5, p. 265-278

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11363>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 13.01.2017

✓ Accepted/Kabul: 13.03.2017

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ – Prof. Dr. Mehmet AÇA - Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU

This article was checked by Turnitin.

ANNE ARKETİPİ EKSENİNDE UYGUR DESTANLARI

Aynur KOÇAK - Serdar GÜRÇAY***

ÖZET

Bu çalışma, Uygur destan metinlerinde “anne” kavramının temel anlamda arketipsel, geniş anlamda ise sembolik yorumlanmasını kapsamaktadır. Arketipler toplumun ortak bilinçdışının yansımasıdır. Kültürel belleğin oluşumunda yer alan sembol ve motif çözümlemesi toplumu açıklayan kodların ortaya çıkarılması açısından faydalıdır. En bilinen arketipler; anima, animus, anne, gölge, ihtiyar bilge adam ve kahraman arketipleridir. “Anne” imgesi toplumsal belleğin canlı ürünleri olan halk anlatılarında sıkça geçmektedir. Öz anne, hain üvey anne, iyi-kötü kayıvalide, eş-sevgili olan anne, tanrıça-ana, baba ile çocuk arasında köprü olan anne, biyolojik anne olmayıp yine de annelik duygusu hisseden ve hissettiren kadın gibi birçok yansımasıyla karşılaşmaktayız. Annenin karşımıza çıkan tüm bu göndergelerinin özü; çocuğuyla oluşan biyolojik, sosyo-kültürel, hukukî bağdan kaynaklanmaktadır. Mitolojik ekseninde ise; ay (hareketlerinden dolayı), bağ, bahçe, deniz, güneş, ırmak, mağara (ana rahmi) ve su gibi imgeler “anne” kavramını çağrıştırmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında konu ile bağlantılı kavramlara ve anne arketipine değinilmiş olup; mitoloji ve destan türleri arasında ilgi kurularak genel bilgi verilmiştir. Sembollerle yüklü olan edebî eserlerdeki işlevsellik de vurgulanmıştır. Ardından birinci bölümde “arketip” kavramı detaylıca irdelenmiş olup; bu ilksel yapıların toplumu oluşturan ve koruyan özüne dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde ise, makalede konu alınan özet metinlere yer verilmiştir. Daha sonra üçüncü bölümde çalışmanın asıl konusunu oluşturan anne arketipi ekseninde Uygur destanları ele alınmış olup; “Türeyiş ve Göç Destanları”nda yer alan sembollerin üstlendikleri manalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne, Arketip, Sembol, Uygur Destanları.

* Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: aynurnazkocak@hotmail.com

** Arş. Gör. İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: serdargurcay.ytu@gmail.com

UYGHUR EPICS FROM THE PERSPECTIVE OF MOTHER ARCHETYPE

ABSTRACT

The study aims on observing the Uyghur epics; according to archetypes as a basis and symbols as a much wider approach. Archetypes reflect the collective unconscious of society. Analyzing symbols and motifs which take part in the formation of cultural memory is beneficial for uncovering the codes of society. Anima, animus, hero, mother, shadow and wise old man are the best known archetypes. “Mother” archetype often appears in folktales those are the living-outputs of social memory. Some of many reflections of mother are; birth-mother, evil stepmother, good-evil mother-in-law, mother like partner-lover, mother-goddess, mother as a bridge between son-father and a woman feeling-acting as a mother. These basic images of mother are formed from the biological, socio-cultural and legal relevancy between mother and son. Furthermore moon (its phases), vineyard, orchard, sea, sun, river, cave (uterus), water evokes the concept of mother. In the introduction, section of the study, certain relevant concepts and mother archetype is briefly covered by mentioning its relation between mythology and epics; its functionality within society is explained. The first section involves the archetype topic and its features those aiding the construction and preserving of the sentimental values of people. In the second section, the texts are given which are analyzed in this study. The third section concerns about the short texts about Uyghur epics from the perspective of mother archetype. Symbols within epics about existence and migration also examined.

STRUCTURED ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the certain epics belong to Uyghur Turks. The analysis is made from the point of archetypes, mythology and social reflections. Firstly, several key concepts are explained. Later, the some epics are evaluated. Finally the relevant epic texts are given. While making the examination, academic knowledge about mind, archetypes and social sciences are used.

According to Carl Gustav Jung, human unconscious stores the collective knowledge of experiences belongs to both self and ancestors. Archetypes are the basic forms of concept patterns; located in unconscious part of mind. These patterns are quite similar even in different regions of Earth. Mother, hero, monster, wise old man/woman are most common examples.

Mother archetype is a significant concept in mind, literature and society. Mother is the birth giver, feeder and early protector of individuals thus they are in certain level connected to mother. Mind distinguishes benefit from harm. Mother is the first and maybe most beneficial source for the individual mostly in the early stages of life. So it is sensible for individuals to feel a deep connection, love and need for their mothers. This need originates the mother archetype. This archetype is so strong

Turkish Studies

that its meaning is reflected on similar concepts that involves birth, feed and protection; such as country, home and nature.

On the other hand, mythology is the modern definition of old age stories and beliefs. Through the history of humans, they struggled to give shape to the “unknown” in terms of explanations and answers; such as birth, death, creation of the planet and the universe.

It is possible to come across to many myths involving mother archetype. As mother is a very significant and strong concept in mind and society there are many female deities (goddesses) in mythical stories, remnants. The nature is the creator of world; this trait let people to identify it as a mother thus many life/world creator deities called as female.

Uyghur people are a Turkish tribe in central Asia. The epic texts involved in this study cover the existence and migration of Uyghurs. In the relevant Uyghur epics mother is represented as river, mountain, soil, tent, stone, milk-mother, nanny and female-mentor. The location accepted as the place where Uyghurs are first populated is Orkhon River and its source is the Mount Karakoram. This mountain is the source of many other rivers thus gaining the characteristics of a mother and goddess. Besides, soil gives birth to crops as a mother brings baby to life. There are two more mountains near two different creeks (Tuul and Selenga) both connected to a river, which comes from Karakoram. A composition of grandmother and two next generation mothers are represented in this theme. The mountains are stationary and the river and creeks represent reproduction and life. Life is slow but in motion like this river and creeks.

There are two trees rising between these two creeks. Tree represents life as mountain represents divinity. In addition, tree is a bond between sky and underworld (life and death). The “light” mentioned in the epic text is represented as male. A light shines a tree and it gives birth to five children (where five represents life). The names of the children (according to birth time / age) are Sonkur Tegin, Kotur Tegin, Tüker Tegin, Or Tegin and Bökü Tegin. It is night and dark when this scene happens. The darkness represents the inside of mother's womb. In the story, the tree represented as mother where light represented as the father to the children. Mother is important for children's fulfillment of divinity where father fulfills the law.

It is told in the text that; “[...] as the children are brought near the tree, they show the appreciation and acceptance given to a father. There, the tree incarnates and talks; –‘Good children shows respects to their mother and father, may you live a long life, have a good and everlasting fame’ [...]”. A mentioned above, father represent thus fulfill the law and this is a fundamental need for and child. In Turkish culture while mother represents life, the term “father” is very strong too and represents power. In contrary, there is also anima and animus archetype in the speech as the tree gave birth to these children. Anima is the female side of male where animus has the opposite meaning.

The pregnancy of the tree takes place nine months and ten days, just like a human being. This is an exact representation of a baby coming

to life. As the pregnancy is ended, a crack gets open the children come out from here. Furthermore, it is told that, Uyghurs have a name of Nine Oghuz 10 Uyghur. Before Uyghurs, there were nine Turkish tribes, with the addition of Uyghurs the number becomes ten.

There are other symbols representing mother's womb such as the word “tent”. In the text; a man takes the children to a tent; makes them sit inside and puts a candle between each children. Tent is rising on the soil. Man and candle light is male, where soil and tent is female where the children are the offspring. Soil is the mother and tent is the womb.

In another text, one night a girl-shade visits Bögü Han, a Uyghur Khan. Bögü Han wakes up, but he gets frightened so much that acts like sleeping in the hope of avoiding the confrontation. Next night the shade visits him again. He acts the same and evades her again. In the morning, he consults to his vizier. According to the advice of the vizier, he meets with the girl-shade next night and they go to Mount of Ak-Dağ. They talk to each other until sunrise. They meet there every night for the next seven years, six months, twenty-two days. The girl tells him; “-You will rule lands from East to West. Be careful and work hard. Also always appreciate your people”. The girl represents the wise woman represented in Uyghur epics.

Several female and male symbols within the relevant epics can be distinguished. The female symbols are; Mount Karakoram, the two other mounts, Tuul and Selenga creeks, water, anima archetype, tree and tent. The male symbols are; light, tree, animus archetype and candle.

Finally it can be said that humankind always tries to shape the unknown with knowledge. In old times, observing, examining and storing information was very limited. So ancient knowledge looks like supernatural but actually, they are the cornerstones of modern science. Human civilization is a growing being along with history, science and culture, which are evolving from interpretations to better-analyzed outputs. In addition, collective unconscious of people became the source of many archetypes and mother is a significant one among them. Several themes involving motherhood and birth have been discovered in the Uyghur epics those are involved in this study. These interpretations of Uyghurs are as literary and meaningful as they are mythical if the logic behind the symbols is taken into consideration.

Keywords: Mother, Archetype, Symbol, Uyghur Epics.

Giriş

“Mitoloji”; antik çağ insanların dünyayı anlamlandırma çabalarının sonucunda ortaya çıkan eser veya anlatıların; zanaata, mimariye, edebiyata ve en nihayetinde kolektif bilince yansımalarıdır. Mitoloji yaşamın ve dünyanın yaratılışı gibi en temel sorulara yanıt olurken, “toplumun sosyo-ekonomik sisteminin de doğrulayıcısıdır” (Graves, 1959: V). Freud’a göre mitoslar, tıpkı rüyalarda olduğu gibi akıldışı ve sosyal dürtülerimizin ürünleri olarak görme eğiliminde olduğu için mitos konusundaki katkısı dolaylı biçimde ortaya çıkar, oysaki mitoslar kendilerini sembol dili aracılığıyla ile ifade eden geçmiş zaman bilgelikleri ve özdeyişleridir (Fromm, 1992: 210). Farklı milletlerin kendine özgü mitleri olmasına rağmen, bunlar arasındaki benzerlikler çok fazladır. Jung’a göre bunun sebebi her milletin aynı hikâyeyi sevmesi ve bilmesi değil, insan ırkının hatıralarının

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/5

ortak bilinçdışının derinliklerinde yatmasıdır (Demirkol, 2008: 63-65). Diğer yandan mit kamusal rüyadır, rüya ise kişisel bir mittir. Eğer kişisel mitiniz, rüyanız toplumunla uyum içerisinde demektir. Çakışmıyorsa, önünüzdeki karanlık ormanda yaşayacağınız bir macera vardır (Campbell, Moyers, 2010: 64). Mit, hayal gücünden gelir ve ona geri döner. Toplum size mitlerin ne olduğunu öğretir sonra sizi salar ki içinize giden yolu takip edebilesiniz (Campbell, Moyers, 2010: 86).

Destan ise, sözlü gelenek ortamında kahramanların olağanüstü maceralarının veya toplumun yaşadığı önemli olayların anlatıldığı uzun manzum eserlerdir. Tarihî hafıza ve kimliği ortaya çıkaran kayıtlardır. Geçmişteki benzer tecrübelerle atıflar çok olağandır ve bu yolla daha eski destanlarla olan çok önemli ilişki pekiştirilir (Paksoy, 1989: 12). Destanlar, tarihin bir şey söylemediği tarihsel dönemlerine ışık tutan yegâne kaynaklardır. Onlar, milletlerin âdeta “masallaştırdıkları tarihleri” olup, yaşanan sosyal olayların bıraktığı izlerin zaman içerisinde, halkın muhayyilesi ile yoğrula yoğrula şekillendiği metinlerdir. Zaman ve mekân bakımından değişikliğe uğrasalar da toplum hayatında yaşanan olaylara ait izleri hep muhafaza ederler (Özçelik, 2009: 9). Destanlar, milletlerin kültürel aynası gibidir. Türk milletinin de idealleri, savaşları, zaferleri, sevinç ve üzüntüleri, kısacası bütün maceraları destanlarının içerisinde saklanmıştır. Milli gurur, zevk, heyecan, coşku ve yas, destan anlatıcılarının dilinde ifadesini bulmuştur. Milletimiz, destanlardaki olaylardan ibret almış, kahramanları örnek kabul etmiştir. Bu yönüyle destanlar, milli ruhu halk hafızasında yaşatarak milli hayat tarzının oluşmasını sağlayan önemli kültür değerlerimizdir (Özkan, 1997: V).

Mit, destan, masal vb. anlatılar, sembol dili ile örülüdür. Bu dil aracılığıyla bireyler düşünmeye zorlanarak, elde edilen mantıklı sonuçlar hasebiyle kendilerini evreni anlamlandırmaya ve açıklamaya muktedir hissederler. Sembollerin mevcut bir gerçeği ima eden ve yorumlayan bir mecaz veya temsil şeklinde anlatıyor olmaları anlamında değil, onların her birinin gerçek bir kavrayış dünyası meydana getirip ortaya koymaları anlamında düşünülmelidir (Cassirer, 2011: 73). “Semboller deneyimi vermez, deneyimin sezilmesini sağlar” (Campbell, Moyers, 2010: 87). Sosyal ve beşerî bilimciler sembollerini yeniden okuyarak buz dağının görünmeyen kısmını çözümler ve konuşmayı konuştururlar. Bunlar insanın psikolojik hayatına istikamet veren temel hayallerdir (Kaplan, 1992: 491). Onlar, salt hayali kurgular hâlinde görülmemelidir, gerçek bir anlam dünyası meydana getirirler ve kendilerinden hareketle anlaşılabilirler. Bu sembollerde zihin kendini dışa açar ve açma sayesinde sonsuz sayıda yeni gerçeklikler oluşur (Köktürk, 2014: 60). Kaplan, semboller hakkındaki çekirdek anlamı oluştururken; Köktürk, sembollerin hâkim olduğu alternatif gerçeklik evrenlerinin varlığından bahseder. Bazı sembollerin -örneğin renklerin ya da bazı kuşlar ve hayvanların temsil ettiği niteliklerin— pek de açıklamaya ihtiyacı yoktur, zira bunlara içgüdüsel düzlemde tepki veririz. İnsan zihni sembollerle düşünmek ve iletişim kurmak üzere donanmıştır ve sembollerin, özellikle de arketiplerin dili zaman ve uzamı aşar (Gibson, 2009: 7).

Aristoteles, *Poetika* adlı eserinde mimesis (taklit) kavramı ile asıl gerçekliğin evrende kopya edildiğine değinir (Aristoteles, 2012: 11). Bu noktada semboller de asıl gerçekliğin anlamlandırılmasında somutlaştırıcı etki gösterirler. Sembol niteliğini kazanmış bir işaret, nerede kullanılırsa kullanılsın hep aynı içyapı özelliklerini taşıyorsa, bu, onun kişiler üstü bir mevcudiyet kazandığını gösterir (Köktürk, 2014: 56). Semboller aslında mito-poetik düşüncenin dilde vücut bulmasıdır. Dil, sembollerini belli bir forma sokar, sistemleştirir. Bu süreçte dil oluşumu mitik düşünme ve tasarlamaya akraba olarak ortaya çıkar ve elbette dil, diğer taraftan onun karşısında bağımsız bir sistem, kendine özgü zihinsel bir eğilim taşır. Mitos gibi dil de, kişisel etkileme formundan ve deneyiminden hareket eder (Cassirer, 2011: 258).

“Ana / anne” kavramı, toplumsal bellekte belirgin bir yere sahiptir. Annelik kadınların fitratına yaratılıştan derc edilmiş ulvi bir özelliktir. Her kadında annelik özelliği çocuklarının doğumuyla birlikte kendini göstermeye başlar. Halklar için toprak ne anlama geliyorsa, toplumlar

için de anne o'dur" (Ocakbeği, 2016: 430). Bireysel olarak kişiyi doğuran, besleyen koruyanken; toplumsal temelde halkları var edendir; mitolojik açıdan ise doğanın mimarıdır. Bu sıfatları bünyesinde barındırması, "ana / anne" kavramını destan ve mitolojik eserlerin bir öbeği haline getirir. Mitolojik ana, yalnız eski Türklerin dünya görüşünde dominant sembol olmayıp aynı zamanda eski Türklerin millî özelliklerinin arketipini de oluşturur. Mitolojik ana kompleksinden çıkmış ayrı ayrı hami ruhların ihyası, sonunda arketipin oluşmasını sağlar (Bayat, 2007: 25).

1. Arketipler

Jung, varlığın bilinç ve bilinçaltı olarak iki bölümden meydana geldiğini söyler. Bu bilinç ve bilinçaltı hem kişisel alan, hem de insanlığın ortak yaşam alanıdır. Bilinç, irademiz ile ortaya koyduğumuz yön iken; bilinçaltı sürekli ve ruhun bilincidir (Jung, 2001: 66). Bilinçdışı, bilinç ile aralıksız bir algı etkileşimi içerisinde yaşar ve çalışır. Kalıplaşmış formlar halinde bulunan arketipler ise; bilinç ile nesne arasında; bilinçaltı ile yine nesne arasında kurulan ilgiden kaynaklanır. Doğada, insan hayatında ve bilinç dışında mevcut olan duyguların, hayallerin arketipleşmesi ile kaostan kozmosa devinim gerçekleşir.

Arketipler, kolektif bilinçdışı olarak adlandırılan alanda hâkim olan ilk imgelerdir. Bunlar atalardan bize aktarılan, kalıtımla ilgisi olmayanlardır. Bu terim tabii ki kalıtsal bir düşüncüyü göstermeye çalışmaz, daha ziyade psikik işleyişin kalıtsal tarzına işaret eder ve tavuğun yumurtadan çıkmasında; bir kuşun kendi yuvasını kurmasında; bir eşek arısının tırtılı sinir düğümünden sokmasında; deniz yılanlarının Bermuda'ya gidecekleri yolu kendi başlarına bulmasında olduğu gibi "doğuştan var olan biçim"e denk gelir. Bir diğer deyişle "bir davranış modeli"dir (Jung). (Jacobi 2002:64). *Jung*'ün deyişiyle, bir arketip 'kalıtsal bir düşünce' değil, fakat esas itibarıyla kalıtsal bir işleyiş tarzıdır (Stevens, 1999: 52). Kolektif bilinçdışının kişisel bilinçdışından farklı olarak "değişmeyen", kişisel hiçbir ilerleme ya da gerilemeden etkilenmeyen bir yapısı vardır. Esasında *Jung*'ün üzerinde durduğu arketiplerin temeli *Platon*'un "idea" kavramına kadar uzanır (Jung, 2005: 17). *Platon* için 'fikirler' henüz yeryüzünde hayat başlamadan evvel tanrıların zihninde var olagelen safi zihinsel formatlardır ve bunun sonucu olarak mutlak dünyevi fenomenlerin ötesinde ve üstündedirler. Eşyanın genel karakteristiğini taşımalarından dolayı kolektiftirler.

Arketipler tüm insanlığa mal olmaları sebebiyle evrensel olanı kişiselle, geneli özelle kaynaştırıp, kişiye has bir görünümde ortaya çıkarlar. *Jung*'ün arketiplerinin hedefe yönelik, dinamik özellikler taşıyor olması onları *Platon*'un fikirlerinden farklı kılar. Hayatın akışı çevre bağlamında devinimini sürdürürken, arketipler de etkin biçimde kişinin davranışlarında belirme eğilimindedirler (Stevens, 1999: 50). Ancak *Platon*'un "idea"sı aydınlatma anlamında en üst noktadaki mükemmelliği ifade eder. Buna karşın *Jung*'ün bahsettiği arketip kavramının aydınlık kadar karanlık tarafı da vardır (Jacobi, 2002: 66). Bilinçaltında örtülü bir vaziyette duran bu arketipler bize kendilerini somut olarak göstermezler.

Kendi başına maddî bir varoluş içerisinde olmamasına rağmen, sanki ana sıvı içerisinde yapısı önceden biçimlenen kristalin eksen sistemi ile karşılaştırılabilir. Bu ilk olarak iyonların ve moleküllerin toplandığı belirgin bir şekle göre ortaya çıkar... Eksen sistemi ile kristalin somut biçimi değil, yalnızca stereometrik yapısını belirler. Benzer şekilde arketip değişmez anlam çekirdeğine sahiptir, ancak hiçbir zaman somut bir kendiliğini ifade etme biçimine göre değil, yalnızca prensip olarak (Jacobi, 2002: 66). Bilinçaltında örtülü bir şekilde duran arketipler oldukça derinlerdedir. Kendilerini bize hissettirmeleri farkına varamadığımız bir şekilde gerçekleşir. Arketipler tam olarak suların çekildiği nehir yatakları gibidir; ama kurumuş bir nehir yatağı belirsiz bir sürenin sonunda yeniden su tutabilir. Bir arketip, uzun zaman, içinden yaşamın ırmakları akmış eski bir vadiye benzer. Sular ne kadar uzun süre akmışsa, nehir yatağı o kadar derin oyulmuştur; şimdi nehrin kuruluşuna bakmayın, er ya da geç bir gün sular geri dönecektir (Tecimer, 2005: 86). *Jung*'a göre, arketipler en

gerilerde yer alan ilkel davranış kalıpları, bir başka ifadeyle de ezeli ve ebedi bir varoluştur (Jacobi, 2002:69). Kolektif bilinçdışı kişisel deneyimlerden uzak, atalarımızdan bize aktarılanlardan oluşur. Bu imgeler kalıtsaldır; evrensel bir kalıtım vardır. Mesela *Levi-Strauss*, bütün toplumsal kurumların varlığını ortak bir kalıtıma, bir kitlesel bilinçdışına bağlar. Dilde de aynı tartışma vardır. *Chomsky*, gramerler farklı olsa da evrensel temel formların olduğunu söyler (Dilbilim, [28.12.2016]). Bu nedenle, imgeler kalıtsaldır. Kendilerini benzer olarak tüm dünya insanlarında gösterirler.

Arketiplerin evrensel olmasına karşılık bunların yansıma şekilleri ise yereldir. Örneğin, “anne arketipi”, *Verbitskiy*’in derlediği Altay yaratılış mitinde “Ak-Ana” olarak yansır. Anne, arketiptir, Ak-Ana ise onun yansımasıdır.

2. “Göç” ve “Türeyiş” Anlatılarının Özet Metinleri

[...] Bir gün bu iki ağacın arasına gökten bir ışık indi. Işığın inmesinin ardından iki yandaki dağlar yavaş yavaş şişmeye başladı. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında da otuz şimşek çakmaya devam etti. Sonraki gün aynı yerde kurulmuş beş¹ çadır görüldü. Bu çadırların her birinde bir çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da onları doyurmaya yetecek kadar süt dolu emzikler asılıyordu. Çadırın tabanı da gümüşle döşenmişti.

Halk bu manzarayı görmüş ve onlara karşı diz çöküp saygı göstermişti. Bundan sonra çocuklar sütanne ve dadılar yardımıyla büyütüldü. Ancak çocuklar büyüyünce gerçek anne ve babalarını sormaya başladılar. Bunun üzerine Uygur halkı çocukları o ağaçların yanına götürdüler. Çocuklar ağaçlara babalarıymış gibi saygı gösterdiler. Bunun üzerine ağaçlar şöyle söylediler:

“Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz devamlı olsun!”

Çocuklara büyüktü küçüğe *Sonkur Tegin*, *Kotur Tegin*, *Tüker Tegin*, *Or Tegin* ve *Bökü Tegin* adı verildi. İçlerinden en güzeli, sabırlı ve ileri görüşlü olanı, tüm milletlerin dillerini ve yazılarını bilen *Bökü Tegin*² han olarak seçildi.

Uygurların Çin kaynaklarında yer alan “Türeyiş Efsanesi” bazı noktalarda *Cüveynî*’nin tespit ettiği olduğu metinden ayrılır. Bu metinde kutsal bir ışık Tuğla ve Selenge adındaki nehirlerin arasına değil, bu nehirler arasındaki bir ağaç üzerine iner. Işık indikten sonra ağaçta bir şişkinlik oluşur ve âdeta gebe bir kadının karnını andırır. Bu ışık, ağacın üzerine her gece inmeye devam eder. Dokuz ay, on gün sonra ise ağaçtaki şişkinlik çatlar ve içinden beş çocuk çıkar.

Cüveynî tarafından tespit edilen “Göç Destanı”nın başında ise Uygurların başına geçecek olan kişinin kurmaca olarak dünyaya gelişi benzer sembollerle şöyle anlatılır: Bir gün bir adam kendi yurdundaki iki ağacın arasına bir çadır kurar. Bu çadırın içine de kendi çocuklarına aralarına birer mum koyarak oturtur³. Bazı kişileri de toplayarak onlara bu acayip şeyi gösterir. Aynı anda diz çökerek bu çocuklara saygı gösterisinde bulunur, etrafındakilere de aynı şeyi yapmalarını söyler. Cahil olan halk bu adama inanır ve saygı gösterisi olarak tapınır gibi yerlere kapanır. Bundan sonra çocuklar büyük bir hürmet ve alaka içinde büyütülür. Belli bir zaman sonra da içlerinden biri han olarak seçilir.

Uygurların Çin kaynaklarında yer alan Göç Destanı’nda türeyişten sonra *Bögü Han*’ın başa getirilmesinden bahsedilir. *Bögü Han* yüksek bir kişiliğe sahipti ve yurdunu çok iyi idare ediyordu. Kendisinden sonra otuz soyundan fazlası Uygurların başında kalmıştı.

¹ “Otuz sayısı düzeni simgelerken, beş sayısı yaşamı temsil eder” (Schimmel, 1998: 118, 259).

² “Uygurların menşe miti gösterir ki, antropomorf boğa, yalnız Oğuz boylarında Oğuz Kağan’ın değil, aynı zamanda Uygurlarda Buka Han’ın (veya Buka Tegin’in) simasında yeniden doğmuştur” (Bayat, 2013: 64).

³ Bu parçada çocuk ve mum sayısı hakkında bilgi verilmemektedir.

Yü-lun Tigin, tahta çıktıktan sonra Çin'deki T'ang sülalesi ile birçok savaşlar yaptı. Kendi halkını barışa ve rahata kavuşturmak istiyordu. Bunun için de Çin sarayından bir kız alarak aralarında akrabalık kurdu. Bu yolla barışı sağladıktan sonra ordusunu savaşlardan çekti. *Yü-lun Tigin*'in oğlu *Ko-li* ile Çinli prenses *Chin- lien* 'le evlendirildi. Bu prenses Kara-Korum'da bulunan *Pieh-li Po-li Ta* adlı bir yerde oturuyordu. Bu dağın güneyinde kayalık bir dağ daha vardı. Buranın güney kısmında *Kutluk Dağ* vardır. Kutluk da “*İyi talih ve saadet getiren dağ*” demektir.

Çinliler *Kara-Korum*'un kudret ve zenginliğinin bu dağ sayesinde olduğunu düşünüyorlar ve onu ele geçirmek istiyorlardı. Bunun için *Gali Tigin*'den prensesleri karşılığında bu dağı istediler. Taşları⁴ alıp gittiler. Bu taşların götürülmesinden kısa bir zaman sonra kuşlarla hayvanlar tuhaf bir şekilde bağırmaya başladı. *Yü-lun Tigin* on beş gün içinde öldü. Memleketin başına çeşitli felaketler geldi. Halk rahat bir gün görmedi. *Yü-lun Tigin*'in ölümünden sonra onun yerine geçen kağanlar da arka arkaya öldüler. Bunun üzerine Uygurlar Turfan'a göç etmek zorunda kaldılar. Uygurlar bu yerlerde dokuz yüz yetmiş yıldan fazla oturdular (Ögel, 1972: 73-78).

3. Anne Arketipi ve Uygur Destanları

Anne arketipi, ilk olarak gelişen ve bireyin bütünleşme (kendilik) sürecinin en önemli parçası olan kısımdır. *Anne arketipinin* önemi özellikle, her şeyin ve de yaradılışın başında bulunmasından ileri gelir. Bu arketip annenin getirmiş olduğu özelliklerden kaynaklı olarak doğuran, bakıp büyüten, koruyup kollayandır. Anne, verimlilik, bereket sembolüdür. Karanlık, nemli, ıslak, gizemli... olanlar hep anneye aittir. Bu bağımlı özellikler değişik sembollerde ortaya çıkar (Koçak, Mollaibrahimoğlu, 2009: 3)

Kişisel anne ve büyükanne; üvey anne⁵ ve kayınvalide, ilişki içinde olunan herhangi bir kadın, örneğin sütanne ya da dadı, ata ve bilge kadın, daha üst anlamda tanrıça, özellikle de Tanrı'nın anası, Bakire Meryem (gençleşmiş anne olarak örneğin Demeter ve Kore), Sophia (anne- sevgili olarak, ayrıca Kybele-Attis tiplmesi, ya da kız- [gençleşmiş anne-] sevgili); kurtuluş arzusunun hedefi (cennet, Tanrı krallığı, göksel Kudüs), geniş anlamda kilise, üniversite, ülke, gök, toprak, orman, deniz ve akarsu; madde, yeraltı dünyası ve ay, dar anlamda doğum ve döllenme yeri olarak tarla, bahçe, kaya, mağara, ağaç, kaynak, derin kuyu, vaftiz kabı, kap biçiminde çiçek (gül ve lotus); büyümlü daire olarak (Padma olarak Mandala) ya da Cornucopiatypus (Bereket Boynuzu); daha dar anlamda rahim, her tür oyuk biçim (örneğin vida yuvası); yani fırın, tencere; inek, tavşan, her tür yararlı hayvan (Jung, 2005: 21-22) anne arketipine ait sembol ve nesneler olarak gösterilebilir. Genel olarak olumlu etkilere sahip olan anne arketipinin olumsuz sembolleri cadı, ejderha (balık ve yılan gibi yutan ve boğan her hayvan), mezar, tabut, derin su, ölüm, kâbus ve umacıdır. Görüldüğü gibi “anne arketipi” hem olumlu hem olumsuz anlam taşıyan sembollerdir. *Su* buna bir örnektir. *Su*, yaratılışı, verimliliği sağlarken bir yandan da yutan, boğandır (Bachelard, 2006).

Anne, çocuğu dünyaya getirir. Kadının annelik kimliği, İslâm toplumunda onun saygınlığını arttıran bir durum olmuştur. Bu yönüyle anneler Hz. Muhammed'in iltifatına mazhar olmuştur ve “cennetin annelerin ayaklarının altına döşendiği” müjdelenmiştir (Özay, 2008: 19). Çocuğun dünyaya gelişi yalnızca fiziksel değildir. Çocuğun psikik olarak da bir varlığı vardır. Çünkü insan, ruh ve bedenden oluşur. Çocuk annesiyle bilinçdışı bir birliktelik içindedir. Bu nedenle de anne

⁴ Türkler gerek İslamiyet'ten sonra gerekse de İslamiyet'ten önce taşla ilgili inanca sahiptiler. Bunun en güzel örneği yada = yad (yağmur taşı)'dır. “Bu taş hakkında bilgiler 10–11. yüzyıldaki eserlerce nakledilmeye başlıyor ve yada, yat ve benzeri bir dinî sihri işlemle yağmur, dolu, kar yağdırıcılığı, rüzgâr estirildiği hakkındaki söylentilerin, inançların sınırı ve etkisi hemen bütün Türk kavmini sarıyor” (Tanyu, 1968, 44). Göç destanındaki (Kutlu Kaya) da uğurlu bir taşıdır. Çinlilerin bu taşı kandırıp götürmeleri, göç gibi büyük felaketlere yol açmıştır (Uraz, 1994:179).

⁵ Ahmet Lütfi Kazancı, *Üvey Anne* isimli eserinde üvey anneyi bir ateş olarak kabul eder. Öksüzlerin yemeğini pişirmek ve onları ısıtmak yerine onları (çocukları) yakacak olan bir ateş. Yahut bir rüzgara benzetir ama yavrulara serinlik vermek yerine sadece onları üşütecek, tozu toprağı onların gözlerine dolduracak bir rüzgar (Kazancı, 1971: 38).

arketipi ilk olarak kişisel anneyle vardır. Zaman ilerledikçe *ben* duygusu oluşur ve bilinçle bilinçdışı zıtlasmaya, kişisel annenin özellikleri netleşmeye başlar. Kişisel annenin kendi özellikleri netleşmeye başlarken mistik özellikler daha gerideki anneye, yani büyük anneye taşınır. Saydam'a göre, *anacıl eylemlilik*, annenin ve doğanın (dişil ilkenin) olumlu yaşanılan özelliklerini arama motifini yansıtır. Her insanın içinde, yorulduğunda/zedelendiğinde annesince kucaklanmak isteyen bir çocuk vardır. Koruma, kollama, taşıma, esirgeme, sarma, ısıtma, besleme, yatıştırma ve uyutma iyi annelik özellikleri olarak tavsif ediliyor. Lâkin aynı şekilde anne; yutan, sıkkan, hapseden, parçalayan, eriten (rahmine gerisin geriye tıkan, çocuklaştıran) bilinci söndüren bilinçdışından; dürtülerden, yoğun duygu ve coşkulardan kaçma/uzaklaşma eylemliliği olan *anakaç eylemliliği* de bünyesinde barındırabilir. Sözlü anlatılarda yer alan tanrılar, ilâhlar ve iyeler, Ulu Ana/Mitolojik Ana'nın hem yaratıcı hem yok edici, hem yaşam verici hem öldürücü, hem erkek hem dişil özelliklerini taşırlar (İnayet, Öger, 2009: 3). Dolayısıyla, bilincin oluşumu ve kültürlenme sürecinin tamamlanması sadece anneden / doğadan kopuş ile mümkün olabilir. Bu dürtünün içinde çocuğun kalıtımla getirdiği bir bağımsızlık ve birey olma isteği bulunur. Kendisini ilişkide olduğu kişilerden ayırır. Önceleri ben diyerek, sonra oyun parkına kendi kendine giderek, daha sonra okulda ve toplum içinde ayrı bir yaşam oluşturarak birey olmak için annesinden uzaklaşır (Townsend, Cloud, 2000). Aksi hâlde, kişilik gelişemez ve hür irade kullanılamaz hâle gelir (Saydam 1997: 54). Toplamların tarihsel gelişim süreci irdelendiğinde de aynı şekilde doğaya bağımlılıktan, aletli teknolojiye doğru bir evrim gerçekleştiğini görürüz.

Anne arketipinin izlerine Uygurların Türeyiş ve Göç destanlarında rastlanmaktadır. Bu destanlarda anne arketipinin sembolleri nehir, dağ, toprak, çadır, taş, sütanne, dadı ve yol gösteren kadın olarak karşımıza çıkar. Uygurların Türeyiş Destanı'nda annenin ve arkada yer alan büyük annenin görünümü âdeta resim olarak vardır. Uygurların türedikleri ilk yer Orhun nehri kıyıları olarak ifade edilir ki bu nehir kaynağını *Kara-Korum* denilen dağdan alır. Bu dağ birçok dere ve çayın da çıkış noktasıdır. Dağ, renk olarak koyudur, siyaha yakındır. Yapısında kaya, toprak ve birçok mineral taşır. Yüksekliğiyle göklere, kökleriyle toprağa ulaşır. Böylece tanrısalığa ve anneliğe yakındır.

Hayat kaynağı olan birçok ürün toprakta yetişir. Dağdan bir ırmağın çıkması yapısındaki nemliliği gösterir. Topraklar yeryüzünden sızan suları emer ve bünyelerinde tutarlar. Dağın zemininin kaya kadar toprağa da uzanması fiziksel olarak, *Kara-Korum*'dan çıkan nehrin kaynağını açıklar. Bunlara ek olarak dağın dış görünüşünün anne karnını anımsatması da dağın dişil yönünü ortaya koyar.

Destanda resimsel olarak tasvir edilen manzarada arkada yer alan Kara-Korum dağının ilerisinde iki dağ daha vardır. Bu dağlar *Kara-Korum*'dan çıkan ırmağa bağlı olan iki çayın yanlarında yer alırlar. İki çayın ortasında da iki ağaç vardır. Bu düzenlemede *Kara-Korum dağı* doğum zincirinin başı, *büyük annedir*. Büyük anne olarak *Kara-Korum* dağına atfedilen dişilik özelliği manzaranın perspektif yapısına uygun olarak önde yer alan iki dağda da izlenir. Makrokozmetik düzlemde bir eksenle temsil edilen dağ, ağaç; mikrokozmetik düzlemde gök ile bağlantılı olduğundan kutsala yakındır, tanrılarla iletişime geçmeyi, hatta göğe yükselmeyi mümkün kılmaktadır (Eliade, 2003: 16). Işık⁶, toprağa indiğinde iki yanında yer alan dağlarda şişkinlik oluşmaya başlar. Doğumdan önceki evrenin göstergesi olan bu şişkinlik yine anneye özgüdür ve dişillikle ilgilidir. Öndeki bu iki dağ da *kişisel annenin* görüngüsüdür. Kadının yaratıcı enerjisi doğum mucizesinde canlandığından kadın, "Büyük Anne" ve "Toprak Tanrıçası" olur (Neumann, 1973: 135). Dağ, toprak, ırmak, ağaç dişil sembollerdir. Büyük anne olan Kara-Korum dağı,

⁶ Tanrı'nın, "Işık" fenomeninin öncesinde ve üstünde olan tüm ışıkların "ilkimgesi" olduğu düşüncesini ifade eder (Jung, 2009: 17). Bazı mitolojik, destansı veya kutsal hikâyelerde mevcut olan babasız doğum; karakterlerin olağanüstü ve mistik olaylarla olan bağlantısı; bu makalede ele alınan Uygur destan parçalarında da tespit edilebilmektedir.

kendinden çıkan ırmakla toprağa, ağaca ve mucizevî olarak dünyaya gelen çocuklara can verir. Büyük anne arketipini incelediğimizde, anne arketipinin tezahürlerinden olan “büyük ana” imgesinin aslında bu arketipe ait olduğunu görürüz. Onun da aynı anne arketipi gibi hem bilge ve ata yaşlı kadın gibi olumlu hem de cadı gibi olumsuz tezahürleri vardır. Anne arketipinden büyükanne arketipine geçmek, arketipin seviyesinin yükseldiği ve bilinçten daha fazla uzaklaşıldığı anlamına gelir. Büyükanne arketipinin etkisinde kalan kadın sonsuz bir şefkat, yardımseverlik ve anlayışla kendini çevresindekilerin, özellikle sevdiklerinin hizmet ve himayesine adar (Eminoğlu, [24.01.2017]).

Hunlara ait Ergenekon destanı için de kişisel annenin *dağ* formunda yansıdığı söylenebilir. Türkler düşmanlarından kaçtıklarında bir dağa sığınır. Burası meyve ağaçlarıyla dolu, ırmakların olduğu âdeta cennet gibi bir yerdir. Onlar burada tekrar hayat bulur düşmanlarından korunurlar. Daha sonra da çoğalırlar. Ergenekon adını verdikleri bu dağ anne karnı gibi onları dışarıdan korur, besler ve zamanı gelince dışarıya çıkarır. Çocuk nasıl anne karnında beslenirse onlar da burada beslenir ve de güçlenirler. Doğum, onların demir dağı eriterek buradan çıkmasıdır. Uygurların Türeyiş destanında doğum olayı âdeta tüm evreleriyle sembolize edilir. Doğumun gerçekleşmesi için olayın başında bir de eril ögeye ihtiyaç duyulur ki, bu da olayın başında kendinden söz edilen ışıktır. Işığın inmesiyle dağlarda şişkinlik meydana gelir. Soyoluş gelişimindeki karşılıkları, taşıdıkları işlevleriyle anne ve baba; bireyoluş sürecinde ise "doğa" ve "tin"dir (Saydam, 1997: 48). Sembolik olarak yatay düzlemde yer alanlar dişil ögeyi, dikey düzlemde yer alanlar eril ögeyi temsil eder. Işığın gökten dikey olarak inişinin tasviri de bu kurgudaki eril ögeyi açıkça işaret eder. Işığın gökten indiği zaman dilimi de kurgunun gerçekliğini ifade etmede önemlidir. Işık gece vakti düşer. Gece karanlıktır. Sırlarla doludur. Anne karnı da karanlıktır.

Anne arketipi olarak tasavvur edilen deniz ve akarsu burada nehir, daha küçükleri çay ve dere olarak yer alır. İki durağan katı nesne arasında bağı sağlamak için arada hareketli ve akışkan bir nesne gerekir. Burada iki durağan nesne olan dağları birbirine *Orhun Nehri* ile *Tuğla* ve *Selenge* çayları bağlar. Büyük anne *Kara-Korum* dağından bu dere ve çaylarla taşınan kalıtsal özellikler, döllenmenin meydana geldiği ağaç ve dağlara ulaşır. Su, hayatın sembolüdür, durgun, yavaş ama sürekli. Hayat sembolü oluşunu verimi, yeni oluşacak hayatları işaret eden ağaçlarla gösterilir. Ağaçlardan birinin meyve veriyor olması da bu verimliliğin işaretidir. Işık bu iki ağacın arasına, muhtemelen toprak zemine düşer. Toprağın geçirgen yapısı bu eril ögeyi kişisel anne olan dağlara ulaştırır.

Ağaç dallarıyla göklere, kökleriyle de yer altına uzanır. İlâhi âlemle yeraltı âlemi arasında bağ kurar. Ağaç, arketip sembolizminde annedir. Ancak bu destanda ağacın babayla bağdaştırılan işaretleri yer alır. Destanın sonunda çocuklar anne ve babalarını sorarlar. Burada, anne ve baba arketiplerini tanımanın önemi, bilinçdışından gelen bir güçle vurgulanmaktadır. Anneyi tanımak, dolaysız ve ruhsal bir ihtiyacın tatminini; babayı tanımak ise, yasanın ve erkin varlığına ulaşmayı ve bu yasayla bütünleşmeyi sağlayacaktır. Uygurlar çocukları alıp ağaçların yanına götürürler. Destanın bu bölümünde şu ifadeler yer almaktadır:

“(…) çocuklar ağaçları görünce, onlara tıpkı evladın babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler:

- *Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz devamlı olsun!”*

Burada ağaçlara gösterilen saygıyla ilgili olarak kullanılan *baba* ifadesi gerçekte, yukarıda bahsi geçen ruhsal bütünlüğün bulunması açısından hayati önem taşımaktadır. Bir kural koyucu, bir iktidar figürü, yenilmesi ve yeniden içleştirilmesi; böylelikle de “anlaşılması” gereken baba arketipi, Türk toplumunda da diğer aile bireylerinin çok üstünde bir saygıyla karşılanan baba figürü olarak yaşamaktadır. Konuşmanın devamında söylenen “*Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle*

olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler.” ifadesinde yer alan *anne* ve *baba* kelimeleri de bir tereddüt ortamı yaratır ve ağacın sadece kadın olarak sembol edilmediğini de gösterir. Bu ikililik *anima* ve *animus* kavramlarını da akla getirir.

Anima erkeğin içindeki dişi ögeyi, animus kadının içindeki eril ögeyi temsil eder. Bu ögeler, aslen bütünlüklerdir. Uzakdoğu mistisizminde görülen Yin-Yang sembolü, her iki ögeyi bütünlükten ve birbirini tamamlayan unsurlar olarak sembolize etmektedir. Bu bütünlük düşünceyi, Jung’un da sahip olduğu düşüncedir. Eril ve dişi stereotipler, bütünlükten bu arketipi oluşturmaktadırlar. Anima ve animus, birleştiklerinde mükemmellik ortaya çıkmaktadır. Dişi bir öge olan ağacın eril olan baba kelimesiyle yan yana, anlam olarak iç içe kullanılması ağaçtaki animusu yani eril ögeyi ifade edebilir. Burada ışık, ağacın üzerine iner ve şişkinlik ağaçta meydana gelir. Hamilelikle doğum arasında dokuz ay, on günlük bir süre geçer⁷. Hamilelik evresi bittiğinde ağacın gövdesinde bir çatlak açılır ve çocuklar buradan çıkar.

Anneye ait görüntüler destanda ardı ardına sıralanır. *Cüveynî* tarafından tespit edilmiş olan Göç destanının baş kısmında anlatılan *çadır* dişi ögelerden biridir ve yüklendiği fonksiyon itibarıyla *annedir*. Çocuklarının bir değişime uğradığını ya da mucizevi bir şekilde dünyaya geldiğini vurgulamak isteyen adam bunu, çadırın içine çocuklarını aralarına birer mum koyup sıralayarak gerçekleştirir. Çadır, şekil olarak anne karnını anımsatır. Tıpkı anne karnı gibi insanı dışarıdan ayırır, muhafaza eder. Tabanı da yer ile, bir dişi öge olan toprakla temastadır. Çadır değişimi gerçekleştirecek gücü topraktan alır. Çadır *Türeyiş* destanında da yerini bulur. Dünyaya gelen çocuklar çadırın içinde bulunurlar. Buradaki çadırların tabanıysa gümüşle kaplıdır.* Değişim ya da yeniden dünyaya geliş için dişilin yanında bulunması gereken eril öge de burada unutulmaz. Çocukların arasına yerleştirilen *mumlar* da eril ögeyi temsil eder. Mum aydınlatır, ışık ve ateş sağlar.

“Ateş durmadan değişir, büyür küçülür, fakat yine de belirli bir sürekliliğe sahiptir. O, hiçbir zaman aynı kalmadığı halde hep aynı olandır. Güç, enerji, büyüklük ve hareketlilik ateşin en önemli özellikleridir. Sanki sonsuz bir güç kaynağını kullanarak dans eder gibidir” (Fromm, 1957: 16).

Türeyiş destanındaki gökten inen ışığın yerini tutar. Gökten inme de alevi yukarılara, göklere ulaşır. Böylece hem değişim hem de hanlık için gerekli olan kutsallık sağlanmış olur.

Anne arketipi Uygurları uzun süre başarıyla yöneterek geniş ve güçlü bir devlet oluşturan *Böğü Han*’ın doğumundan, han seçilişine kadarki devrede görülür. Daha sonraki dönemlerde, düzenlediği akınlarda da kadın başrolüdür. *Böğü Han* bir gece uykudayken pencerenin önünde bir kız hayali belirip Han’ı uyandırır. *Böğü Han* bu hayaletten korkar ve uyumuş gibi yapar. İkinci gece hayalet tekrar gelir. Han yine uyuyor numarası yapar. Sabah olunca gider ve durumu vezirine anlatarak ona danışır. Üçüncü gece vezirinin öğüdüne uyarak kızı alarak *Ak- Dağ*’a gider. Burada sabaha kadar konuşurlar. Yedi sene, altı ay, yirmi iki gün boyunca her gece bu buluşma ve konuşmalar devam eder. Ayrılacakları gün kız Han’a şu öğütlerde bulunur:

⁷ İnsanlar ana rahminde dokuz ay on gün kaldıktan sonra dünyaya gelirler. Anlatıda ağaçtaki şişkinliğin de dokuz ay on gün sonra çatlaması ve içinden beş çocuk çıkması sembolik açıdan doğumu temsil etmektedir. Buna bağlantılı olarak Uygurların tarih içerisindeki adlandırılışlarının “Dokuz Oğuz On Uygur” oluşu dokuz boydan meydana gelen Türklerin, Uygurların eklenmesiyle on boy’a çıkması bilgisi mevcuttur. Lâkin hikâyede dokuz ay on gün vurgusunun yapılması “Dokuz Oğuz On Uygur” için doğumu ve hayatın başlangıcını simgeliyor denilebilir.

* Kozmik yumurtanın görüntüsü bazı mitolojilerde bilinir; o, Yunan, Mısır, Fin, Budizm ve Japonya’da görülür. Biz Hintlilerin kutsal eserlerinde “Başlangıçta bu dünya cansızdı” yı okuruz; O vardı. O gelişti. O bir yumurtaya dönüştü. O, bir yılda yumurta oldu, parça parça kırıldı. Yumurta kabuklarının parçalarından biri gümüş biri altın oldu. Gümüş olan topraktır. Altın olan gökyüzüdür. Dış zar dağlar, iç zar bulut ve sistir. Nehirler damarlardır. Akışkan olanlar okyanuslardır. Şimdi, buradan ne doğmuşsa oradaki güneşendir. (Campbell, 1993: 277)

“- Doğudan batıya kadar bütün dünya senin buyruğun altında kalacaktır. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Ayrıca insanların da değerini bil!”

Kızın verdiği öğüdün ifadelerinden de anlaşılacağı üzere kendisi burada yol gösterici, akıl verici gençleştirilmiş *bilge kadın* rolündedir. Bilge kadın, kahramanın sıkıştığı, zor durumda kaldığı anlarda ortaya çıkar ve çözüm yolunu gösteren öğütler verir. Bilge kadının verdiği öğütler buradaki hayalet kızın verdiği öğütlerde olduğu gibi kısa, soru sormaya fırsat vermeyecek kadar nettir. Bu durum, eğiten, tartışmasız biçimde doğru olan, yardımlarda bulunan ve koruyan evrensel bir tasvirin; biçim değiştirerek temel rollerde pek çok defa karşımıza çıkan anne arketipinin bir yansımasıdır. Han bu edebî kadın tasvirinin öğütlerini tabii ki dinler ve bunlara uyduktan sonra birçok başarılar elde eder. Ayrıca, gelecekte haber verme durumu da öne çıkan unsurdur. Nitekim bu vasıf kutsiyet barındıran şahısların özelliğidir.

Dişil Öğeler	Eril Öğeler
❖ Kara Korum dağı (Büyük anne, Toprak Tanrıçası)	❖ Işık (Ağaca ve dağa vurması ile çocukların dünyaya gelmesi)
❖ Kara Korum dağının önündeki iki küçük dağ (Kişisel anne)	❖ İki ağaç (Çocuklar baba olarak kıymet verirler)
❖ Orhun Nehri ile Selenge ve Tuğla çayları	❖ Animus (Kadındaki eril yön)
❖ Su	❖ Mum
❖ Anima (Erkekteki dişil yön)	
❖ İki Ağaç (Çocukları ağaç doğurur)	
❖ Çadır (Besleyicilik)	

Tablo 1. Destan Parçalarındaki Dişil ve Eril Öğeler

Sonuç

Tarihin en eski çağlarından bu yana insanoğlu merak, korku, endişe duygularının tetiklemesiyle yaratılış, yaşam, ölüm ve ölüm ötesini idrak etmeye çalışmıştır. Önce sözlü, ardından yazılı, şimdilerdeyse elektronik ortamda yayılan halk anlatıları toplumun anlama, anlatma ve anlamlandırma ihtiyacına cevap vermiştir. Çok uzak coğrafyalarda dahi benzer motiflerin yer alması, insan ruhunun her yerde aynı olduğunun ve ihtiyacı doyuma ulaştırmanın gerekliliğindendir.

Geçmiş zamanları şimdiye bağlayan ve kaostan kozmosa geçişte köprü vazifesi üstlenen arketipler, bilinçaltı ve bilinçdışının yansıması olan kalıplardır. Bu yapısal kategorizasyon tıpkı anlaşılmayı kolaylaştırmak için yıldızların isimlendirilerek kümelendirilmesi gibi anlatıların idrakini de basitleştirir. Sanatta, felsefede, edebiyatta kısaca beşeri ilgilendiren bilimlerin temelinde yer alan “sembol dili” zaman, mekân ve kişiler üstü bir mahiyet kazanır. Sonsuz anlam halkaları oluşturmaya sağlayan semboller obje ile süjenin ilişkisinden doğar, bilinmeyenini bilinene, soyut olanı somuta çevirir. Türk destanlarında sevgi, şefkat ve bağlılık ile özdeşleşen, toplumsal ve millî değerleri yaşatan, değerlerin nesilden nesile aktarılmasını sağlayan “anne” temel arketipleridir.

Makalede, Uygur destan metinlerinde “anne arketipi” ekseninde sembol çözümlemesi yapılmıştır. Bu metinlerdeki dişil doğa ile eril tinselin bütünleşmesi ve yaratılışa ortak katılımları mevcuttur. Bilinmezlerle ve sırlarla dolu olan yaratılış sorunsalına ilişkin korkulan, yakın bulunan, çatışılan doğa ile temsil niteliği kazanmıştır. Bu yolla nesillerin soy şecerelerinin mistik unsurlarla birleştirilerek ortaya konulması, zaten güçlü olan söze, edebî vasıf kazandırdığı kazanımını sağlamaktadır. Eril ve dişil öğeler nezdinde bireysel, kültürel ve mito-poetik perspektifte sonuçlar

ileri sürülerek, tüm bu tespitler sonucunda anlatıların kültürel ve sembolik açıdan yeniden okumalarının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (2012). *Poetika*. Çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bachelard, G. (2006). *Su ve Düşler-Maddenin İmgelemi Üzerine Deneme*. Çev. Olcay Kunal. İstanbul: YKY.
- Bayat, F. (2013). *Oğuz Destan Dünyası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*. c. 2. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Campbell, J. (1993). *The Hero with a Thousand Faces*. London: Fontana Press.
- (2000). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. Çev. Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Campbell, J., Moyers, B. (2010). *Mitolojinin Gücü*. 2. bs. Çev. Zeynep Yaman. İstanbul: MediaCat.
- Cassirer, E. (2011). *Sembol Kavramının Doğası*. Çev. Milay Köktürk. Ankara: Hece Yayınları.
- Demirkol, N. (2008). *İngiliz Roman Geleneğinde Çocuk Edebiyatının Gelişimi: Arketipçi Eleştiri Kuramına Göre Alice Harikalar Diyarında, Define Adası, Orman Kitabı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilbilim. <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/d/029.htm>. [28.12.2016].
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. 1. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eminoğlu, E. <http://slideplayer.biz.tr/slide/2877407/>. [24.01.2017].
- Fromm, E. (1957). *The Forgotten Language (An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tale and Myths)*. New York: Grove Press.
- (1992). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*. 2. bs. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Gibson, C. (2009). *Semboller Nasıl Okunur?*. Çev. Cem Alpan. İstanbul: Yem Yayınları.
- Graves, R. (1959). *Larousse Encyclopedia of Mythology*. Londra: Paul Hamlyn.
- İnayet, A.; Öger, A. (2009). "Uygur Türklerinin Mitolojik, Dini ve Tarihî Kadın Kahramanları Üzerine", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 4/3 Spring 2009, Ankara/TURKEY, www.turkishstudies.net, p. 1183- 1198.
- Jacobi, J. (2002). *C. G. Jung Psikolojisi*. Çev. Mehmet Arap. İstanbul: İlhay Yayınevi.
- Jung, C. G., Von Franz, M. L., Henderson J. L., Jacobi, J. (1969). *Man and His Symbols*. ed. Aniela Jaffe. New York: Doubleday and Company Inc.
- (2005). *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınevi.
- (2001). *İnsan Ruhuna Yöneliş*. Çev. Engin Büyükin. İstanbul: Say Yayınevi.
- Kaplan, M. (1992). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*. 2. bs. c.1. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kazancı, A. L. (1971). *Üvey Anne*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

- Koçak, A., Mollaibrahimoğlu, Ç. (2009). “Göktürk ve Uygur Göç Destanları Üzerine Bir İnceleme”. <https://www.academia.edu/20782954> [28.12.2016].
- Köktürk, M. (2014). *Kültür ve Sembol*. 1. bs. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.
- Neumann, E. (1955). *The Great Mother: An Analysis of the Archtype*. New Jersey: Princeton University Press.
- (1973). *The Origins and History of Consciousness*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ocakbeği, M. (2016). “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Kadın Tipleri Bağlamında Anne İzleği / Theme of A Mother Among Woman Types Within Aytmatov’s Works”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/20 Fall 2016, Ankara/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9985>, p. 423-434.
- Ögel, B. (1972). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özay, H. (2008). *İslâm Hukukunda Anne*. İstanbul: Cihan Yayınları.
- Özçelik, M. (2009). *Seyyid Battal Gazi*. Ankara: Eskişehir Valiliği Yayınları.
- Özkan, F. (1997). *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.
- Paksoy, H. B. (2012). *Alpamış*. Çev. Gürdal Esin. Ankara: AACAR.
- Saydam, B. (1997). *Deli Dumrul’un Bilinci*. İstanbul: Metis Yayınevi.
- Schimmel, A. M. (1998). *Sayıların Gizemi*. 2. b. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Stevens, A. (1999). *Jung*. Çev. Ayda Çakır. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Townsend, J.; Cloud, H. (2000). *Anne Faktörü*. Çev. Emel Aksay. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Tecimer, Ö. (2005). *Sinema – Modern Mitoloji*. İstanbul: Plan B Yayınevi.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Koçak, A. & Gürçay, S. (2017). “Anne Arketipi Ekseninde Uygur Destanları / Uyghur Epics From the Perspective of Mother Archetype”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı) Volume 12/5, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11363>, p. 265-278.